

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО, ЛЮДСЬКОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Вивчаються методологічні підходи щодо обґрунтування сутності та структури людського, інтелектуального та соціального капіталу. Розроблено критерії визначення їх взаємозв'язку та показники розвитку. Обґрунтовано необхідність вивчати особливості кожного виду капіталу.

Изучаются методологические подходы относительно обоснования сущности и структуры человеческого, интеллектуального и социального капитала. Разработаны критерии определения их взаимосвязи и показатели развития. Обосновано необходимость изучать особенности каждого вида капитала.

Methodological approaches are studied in relation to the ground of essence of human, intellectual and social capital structure. The determinants of their intercommunication and indexes of development are developed. Grounded necessity to study the features of every type of capital.

Ключові слова: людський, інтелектуальний та соціальний капітал; зміст та структурні елементи капіталу; джерела нагромадження капіталу.

У дослідженні сучасних процесів соціалізації економіки проблеми формування та розвитку інтелектуального, людського та соціального капіталу мають визначальне значення, оскільки безпосередньо стосуються забезпечення соціальної спрямованості розвитку економічних процесів, складають головну суть та характеристики відносин між суб'єктами соціалізації, розкривають механізми розвитку суспільства на основі вдосконалення соціальної суті людини та системи соціальних відносин. Визначення сутності, співвідношення та характеристик цих видів капіталу необхідне не лише для узгодження наукових підходів до їх аналізу, а й для обґрунтування їх ролі в забезпеченні соціальної безпеки, показників високого рівня та якості життя, розвитку людського потенціалу, добробуту суспільства, конкурентоспроможності національної економіки.

Поняття «людський капітал» увійшло в науку на початку 60-х років ХХ ст. Започаткували його економісти чиказької школи Г.С.Беккер та Т.В.Шульц, які наголошували, що саме людський капітал, а не матеріальні засоби виробництва є визначальним фактором досягнення високого рівня конкурентоспроможності національної економіки. Теоретичні основи виникнення та розвитку інтелектуального капіталу належить таким відомим вченим, як Г.Беккер, Д.Белл, П.Дракер, І.Роос, М.Кастельс, Р.Райх, Т.Сакайя, Т.Стюарт, М.Мелоун, М.Армстронг, П.Пільцер, О.Тоффлер, Л.Туроу, С.Хантінгтон, Т.Шульц.

Поняття «інтелектуальний капітал» в науковій літературі з'явилося порівняно недавно – у 90-х роках минулого століття. Вперше воно згадується у 1990 р. в праці З.Гриліхеса, де були визначені нематеріальні цінності, які необхідно включати у ринкову вартість підприємства. Більш конкретно говорити про інтелектуальний капітал почали після публікації відомої книги Е.Брукінга про інтелектуальний капітал [1, с.193].

Термін «соціальний капітал» уперше з'явився у Л.Дж. Ханіфана у 1916 році. Він використав цей термін для опису «тих значущих обставин, що впливають на повсякденне життя кожного». Ханіфан писав про необхідність виховання доброї

волі, братерства, симпатії один до одного та вміння налагоджувати соціальні стосунки серед людей. Знадобилося понад півстоліття, аби термін почали широко вживати. Свій внесок у це зробили Дж.Джекобс (1961) – у застосуванні до міського життя й добросусідства, П. Бурдьє (1983) – стосовно соціальної теорії. Дж.Коулман (1988) увів цю ідею в академічне обговорення в контексті освіти. Р. Патнем (1993, 2000) увів соціальний капітал як популярну тему для політичних дискусій. Тему соціального капіталу в 1999 році підхопив також Світовий Банк. Згідно з визначенням Світового Банку, соціальний капітал – це інститути, відносини і норми, які формують, якісно і кількісно, соціальні взаємодії в суспільстві. Останнім часом з'являється все більше доказів, що соціальна єдність служить визначальним фактором економічного процвітання та сталого розвитку суспільства. Соціальний капітал є не просто сумою інститутів, що підтримують суспільство, а радше «клеєм», який утримує разом різні його частини. Він складається перш за все з горизонтальних зв'язків між людьми, і включає соціальні мережі та відповідні норми, які впливають на продуктивність і добробут різних співтовариств.

Ф.Фукуяма визначив соціальний капітал як загальноприйняті норми і цінності, які практикуються певною групою людей і дозволяють їм співпрацювати, підкреслюючи, що це певний потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами. Соціальний капітал він називав «неформальною практикою розуму» [11].

Процеси формування та нагромадження людського, інтелектуального та соціального капіталу у трансформаційному суспільстві актуалізуються у працях А.Бови, С.Гурієва, З.Варналія, Ф.Власова, О.Грішнкової, А.Гриценка, І.Діскіна, Я.Жаліла, Ю.Зайцева, А.Колодій, А.Колота, Е.Лібанової, Г.Осового, Ю.Полунєєва, В.Сікори, А.Чухна та інших учених. Головну увагу вони приділяють визначенню суті та структури цих видів капіталу, умовам та шляхам його нагромадження, поясненню ренти та механізмам її привласнення у трансформаційному суспільстві.

Водночас, досі немає узгодженості поглядів на визначення сутності та взаємозв'язку інтелектуального, людського та соціального капіталу. У теорії і практиці залишаються нерозв'язаними проблеми методології дослідження їх взаємозв'язку, показників розвитку, обґрунтування науково-методичних підходів щодо способів і механізмів нагромадження цих видів капіталу на мікро- і макрорівнях.

Мета статті полягає в узагальненні існуючих методологічних підходів щодо обґрунтування сутності та структури цих видів капіталу й розробці критеріїв визначення їх взаємозв'язку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Спочатку зауважимо, що усі три категорії визначаються як певний вид капіталу, який з'являється (використовується саме як поняття «капітал») на певному етапі розвитку економіки, причому у той час, коли йому надається визначального значення у розв'язанні найважливіших соціально-економічних проблем. На це звертають увагу багато дослідників, підкреслюючи як передумову їх виникнення перехід розвинених країн до постіндустріального суспільства, заснованого на інноваційному виробництві, в якому найважливішим фактором і ресурсом стають інтелект і творчі здібності

людини [3, с.72-82; 7, с.15-24]. Як пише Е.М.Лібанова, «...досвід економічно розвинених країн свідчить про вирішальне значення людського капіталу, якості робочої сили і мотивації ефективної праці. Саме людський і соціальний капітал забезпечують нині найвищі темпи економічного зростання» [6, с.9].

Поняття «капітал» в класичному розумінні означає все те, що може принести дохід. Його здебільшого розглядають як будь-який ресурс, який використовується з метою створення більшої кількості економічних благ. Інтелектуальний, людський і соціальний капітал – це характеристики людського фактора виробництва, щодо яких сьогодні вже реально ставиться питання про відображення їх в бухгалтерському обліку підприємства [4, с.252-260]. Англійський вчений Е.Брукінг, вивчаючи підприємство як суму матеріальних активів та людського капіталу, під інтелектуальним капіталом запропонував розглядати: 1) ринкові активи (торгові марки, портфель замовлень, канали розподілу, контракти й угоди, такі як ліцензії, франшизи тощо); 2) інтелектуальну власність як актив, що включає ноу-хау, промислові та торгові секрети, патенти та різноманітні авторські права; 3) людські активи – сукупність індивідуальних та колективних знань співробітників підприємства, їх творчих здібностей, вміння розв'язувати проблеми, лідерські характеристики, підприємницькі та управлінські навички; 4) інфраструктурні активи або технології, методи та процеси, які роблять роботу підприємства взагалі можливою [1, с.133]. Нобелівський лауреат Т. Шульц (премія 1976 р.) визначив суть людського капіталу як набуті людиною цінні якості, які підсилені відповідними капіталовкладеннями. Він видав книгу під назвою «Рентабельність інвестицій у персонал: вимір економічної цінності персоналу», у якій вперше використовуються такі поняття, як «капіталізація» окремої людини, професіонала, працівника.

Як і будь-який інший капітал, людський капітал має відтворюватися. Методологія визначення капіталу нерозривно пов'язує його з власністю на ресурси, і у визначенні сутності різних видів капіталу це має принципове значення. Інвестиції в людський капітал вже стають реальністю, хоч в Україні, як зауважує М.С.Осійчук, існує низка об'єктивних причин, за яких бізнес не переймається цими проблемами: 1) брак інформації щодо сучасних технологій управління людськими ресурсами; 2) незначна частка витрат на персонал у структурі собівартості продукції; 3) бізнес поки що працює на зростаючому ринку, коли успіх залежить більше від технологій, сировини, географічного розташування, а не інтелектуального потенціалу працівників [8, с.31].

Систему цінностей, які переважають у суспільстві сьогодні, розглядають як основу виникнення соціального капіталу. «Придбання суспільного капіталу, – пише Ф.Фукуяма, – вимагає адаптації до моральних норм певного співтовариства і засвоєння в його рамках таких чеснот, як відданість, чесність і надійність. Перш ніж довіра в рамках групи стане загальною, вона повинна прийняти й засвоїти деякі загальні для її членів норми. ... Суспільний капітал припускає пріоритет суспільних чеснот, а не індивідуальних. Схильність до соціалізації набути набагато важче, ніж інші форми людського капіталу, але оскільки в її основі лежать морально-етичні засади, цю схильність також важче змінити або знищити» [11, с.5].

До поняття соціального капіталу відносяться всі чинники, які створюють

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

специфіку формування та підтримання соціальних зв'язків. Відомий соціолог Р.Патнем, вказуючи на важливість соціального капіталу, писав, що в термінах соціального капіталу він бачить майбутнє соціального життя – мережі, норми, довіру, які дають можливість учасникам спільно більш ефективно діяти з метою досягнення тих цілей, які ставляться при виборі їхньої дольової участі. Сьогодні тема соціального капіталу стає дуже важливою для розуміння того, як буде розвиватися суспільство далі.

Учені доводять, що, як і інші форми капіталу, соціальний капітал є продуктивним. Дж.Коулман показав, що соціальний капітал сприяє досягненню певної мети, добитися якої за його відсутності неможливо [5, с.126]. Існує точка зору, що соціальний капітал притаманний не лише соціальним зв'язкам, а й окремим індивідам, є своєрідним ресурсом людини, який визначає її соціальний статус, проявляючись і відтворюючись у соціальних зв'язках, побудованих на взаємній довірі, репутації і загальних нормах, які ґрунтуються на відносинах партнерства, та наділяє людину і групу, до якої вона належить, певними перевагами щодо доступу, володіння, розпорядження і користування обмеженими суспільними ресурсами і благами. У цьому розумінні функціями соціального капіталу вважаються такі: вплив на створення людського капіталу в наступних поколіннях; підтримка довіри; генерація офіційних і неофіційних соціальних норм [9]. В.Радаєв зауважує, що, на відміну від інших форм капіталу, «...соціальний капітал властивий структурі зв'язків між економічними агентами... . Він не є атрибутом окремої людини» [10, с.5]. Поняття соціального капіталу суттєво відрізняється від поняття людського капіталу. Узгодження цих поглядів можливе через порівняння людського, інтелектуального і соціального капіталу. Порівняльні характеристики людського, інтелектуального та соціального капіталу наведені у табл. 1.

Таблиця 1

*Порівняльна характеристика людського, інтелектуального і соціального капіталів**

Характерні риси	Людський капітал	Інтелектуальний капітал	Соціальний капітал
Основний зміст та структурні елементи	Знання, навички, компетенції та властивості індивідуумів, які сприяють створенню особистого, соціального і економічного добробуту. Фізичне та психічне здоров'я. Соціально-психологічні характеристики людини: мотивація, моральні цінності, етичні принципи, соціальні норми, загальна культура, мобільність	Ринкові активи (торгові марки, портфель замовлень, канали розподілу, контракти й угоди тощо). Інтелектуальна власність (ноу-хау, патенти, авторські права). Індивідуальні та колективні знання співробітників підприємства, їх творчі здібності, вміння розв'язувати проблеми, лідерські характеристики, підприємницькі та управлінські навички. Інфраструктурні активи або технології, методи та процеси, які забезпечують роботу підприємства	Зв'язки, а також визнані норми, цінності та взаєморозуміння, що сприяють взаємодії індивідів між собою. Соціальні відносини: соціальна взаємодія, довіра, соціальна справедливість. Соціальна відповідальність перед нинішніми та наступними поколіннями
Напрямок матеріалізації	Втілений у людях	Втілений у ринкових активах, інтелектуальній власності, технологіях	Втілений у соціальних зв'язках
Суб'єкт нагромадження	Створюється і накопичується індивідом	Створюється і накопичується на рівні окремих суб'єктів, колективів, між партнерами	Створюється і накопичується усередині соціальних груп і організацій
Засоби	Створюється і	Створюється і передається шляхом	Створюється і

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

нагромадження	передається на основі самовдосконалення, освіти, виховання	сприйняття й застосування досягнень науки і техніки	передається за допомогою культурних механізмів, таких як релігія, традиція тощо
Напрямок змін	Стосується змін у самій людині як працівника	Стосується змін у взаєминах з партнерами; в трудовому колективі; в масштабах інтелектуальної власності	Стосується змін у відносинах між людьми, які сприяють економічним діям
Функції	Сприяння підвищенню ефективності виробництва	Вплив на підвищення рівня знань, іміджу підприємства, поліпшення технологій, формування принципів нової організаційної структури суспільства та специфіки системи економічних відносин	Вплив на створення людського капіталу в наступних поколіннях; підтримка довіри; генерація офіційних і неофіційних соціальних норм формування матриць економічної поведінки
Показники	Професійний рівень, знання, здібності, вміння. Рівень і якість життя, добробут. Фізичне та психічне здоров'я. Соціально-психологічні характеристики людини: мотивація, моральні цінності, етичні принципи, соціальні норми, загальна культура, мобільність	Індекс розвитку людського потенціалу. Розроблені, формалізовані та зафіксовані результати праці: патенти, торгові марки, програмне забезпечення. Організаційна структура та організаційна культура	Організаційна культура. Соціальні відносини: соціальна взаємодія, довіра, соціальна справедливість. Соціальна відповідальність перед нинішніми та наступними поколіннями

*Джерело: Складено автором самостійно

Взаємний зв'язок цих трьох видів капіталу ґрунтується на тому, що в їхній основі знаходиться людина з її потребами та інтересами, які вона намагається реалізувати шляхом участі у виробничій діяльності та соціальних мережах різного виду. Частина характеристик людського та інтелектуального капіталу складають основу соціального капіталу. Цілком справедливо вважає А.А. Грищенко, що «...соціальний капітал (С) може бути представлений у вигляді агрегатів, інтегруючих різні форми прояву соціальної суті людини як головної капітальної сили суспільства. С0 – це сама людина з певним рівнем освіти і культури. С1 крім С0, включає всю сукупність соціальних відносин і інститутів, спрямованих на забезпечення саморозвитку людини. С2 додатково до С1 включає соціалізоване природне середовище, розглянуте з погляду підпорядкування його інтересам розвитку людини. С3 утворюється з агрегату С2 і духовно-культурного капіталу» [2, с.195]. У цій «формулі» розрахунку соціального капіталу інтелектуальний капітал, на нашу думку, певною мірою можна віднести до елемента С1, конкретизуючи його як «всю сукупність соціальних відносин і інститутів, спрямованих на забезпечення саморозвитку людини та зростання інтелектуального капіталу».

Не зважаючи на те, що зміст та сутнісні характеристики усіх видів капіталу взаємопов'язані, на нашу думку, їх також необхідно розглядати поодиноці, оскільки розрізняються:

- 1) власники різних видів капіталу;
- 2) джерела їх нагромадження;
- 3) форми та час кругообігу;
- 4) види та способи присвоєння доходу.

Методологія дослідження взаємозв'язку людського, інтелектуального та соціального капіталу передбачає врахування певних критеріїв, до яких відносяться:

1) визначення їхньої суті як будь-якого ресурсу, який використовується з метою створення більшої кількості економічних благ й відповідного прибутку;

2) порівняння їх за основним змістом та структурними елементами, напрямками матеріалізації, суб'єктами нагромадження, засобами нагромадження, функціями, показниками, напрямками змін.

У подальших дослідження цього взаємозв'язку важливо вивчати джерела нагромадження, форми власності, способи матеріалізації або інші способи їх оцінки, особливості кругообігу та способи присвоєння доходів від їх інвестування.

Список використаних джерел:

1. Брукінг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг. Пер. с англ, под ред. Л. Н. Ковачин. Питер, 2001. – 228 с.
2. Гриценко А.А. Капитализация и социализация экономики в ретроспективе и перспективе [Електронний ресурс] /А.А. Гриценко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mtapsa/2009_15/Gricen.pdf.
3. Данилишин Б.М. Відтворення інтелектуального потенціалу у контексті розвитку знаннєвої економіки / Б.М. Данилишин, В.І. Куценко // Вісник НАН України. – 2004. – № 7. – С. 15-24.
4. Королюк Н.М. Людський капітал як об'єкт бухгалтерської методології / Н.М. Королюк. – Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №7(97). – С.252-260.
5. Коулман Дж. С. Экономическая социология с точки зрения теории рационального выбора [Електронний ресурс] / Дж.С. Коулман // Экономическая социология : Электронный журнал : Том 5. – № 3 (Май 2004). – С. 35-45. – Режим доступу : www.ecsoc.msses.ru. – Назва з екрана.
6. Лібанова Е.М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку ХХІ століття / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка: Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – 2008. – Вип. 1/2008. – с. 9-22.
7. Онікієнко В.В. Соціальний капітал нації: методологічні проблеми дослідження сфер економічної взаємодії / В.В. Онікієнко, Л.М. Ємельяненко // Український соціум. – 2009. – №3 (30). – С. 72-82.
8. Осійчук М.С. Людський капітал: критерії оцінки й індикатори економіки знань / М.С. Осійчук. – Фінанси України. – 2008. – №7. – С. 28-33.
9. Убейволк О.О. Соціальний капітал : сутність, генеза, сучасні форми : дис. .. канд. наук : 09.00.03 / Убейволк Оксана Олександрівна. – 2009. – 188 с.
10. Радаев В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. Радаев // Общественные науки и современность. – 2001. – №2. – С. 3-18.
11. Фукуяма Ф. Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию : [пер.с англ.] /Френсис Фукуяма. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.